

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE FILOSOFIE ȘI PSIHOLOGIE
„CONSTANTIN RĂDULESCU-MOTRU”

PROBLEME DE LOGICĂ
VOL. XIII

Coordonatori:

Dragoș
POPESCU

Ștefan-Dominic
GEORGESCU

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
București, 2010

HEGEL DESPRE NEGAȚIE ȘI CONTRADICȚIE

ȘTEFAN-DOMINIC GEORGESCU

Evoluția către raționalitate impusă de utilizarea metodei dialectice – în *Știința logicii* a lui Hegel – este îndeplinită prin recursul la determinațiile conceptuale care se dezvoltă unele din altele cu ajutorul negației¹. Negația este, de fapt, propria limitare de sine a ideii care, în primă instanță, ia forma limitării reciproce a ființei cu nimicul. În cadrul acestei prime triade, ființă-nimic-devenire, ideea este pusă mai întâi ca ființă, ca început absolut nedeterminat, abstract. Aceasta este gândirea pură, golită de orice conținut determinat. Primul act al gândirii este acela de a se determina pe sine ca nimic, deci de a fi simplul nu². Aceasta este, de fapt semnificația gândirii ca fiind cea care determină ființa prin negație: orice negație a nemijlocirii ființei va fi o determinație a acesteia. Prin urmare, progresul ideii logice va fi înfăptuit cu ajutorul negației și depășirii acesteia, urmându-se legea dublei negații care nu presupune o revenire la momentul inițial, ci tocmai un avans, o nouă determinare. De fapt, toate determinațiile logice vor rezulta din acest conflict original între ființă și nimic³, puse, în primă instanță, ca reciproc indiferente și depășite în conceptul devenirii.

Conceptul negației determinate, care diferă de simpla negație nedeterminată, așa cum este aceasta tratată în capitolul despre *nimic*, are originile în filosofia lui Spinoza⁴. Hegel consideră că determinarea calitativă în genere se realizează prin acest tip de negație. De fapt, în afară de situația primei instituirii a nimicului, pe parcursul întregii logici va fi vorba numai despre negația determinată. Semnificația acesteia este extrem de mare în ansamblul logicii pentru că numai pe baza ei se realizează progresul ideii. Din acest motiv Hegel îi rezervă o tratare detaliată.

Negația trebuie, mai întâi, fixată în conceptul ei și diferențiată de alte accepțiuni ale conceptului de negație. În logica lui Hegel aceasta apare laolaltă cu determinările realității și limitei. De fapt, tratarea negației se face numai în acest context, ea fiind „ca o ființă determinată și ca *ceva* (subl. în orig.)”⁵, categoria lui „*ceva*” fiind modul determinat al realității. Negația va fi tocmai aceea care va

¹ „Filosofia lui Hegel este o filosofie a negației și a negativității. Absolutul este numai întrucât se determină, adică se limitează pe sine, negându-se pe sine”, Jean Hyppolite, *op. cit.*, p. 135 (traducerea acestui fragment ne aparține).

² G. W. F. Hegel, *Știința logicii*, ed. cit., p. 65.

³ Klaus Hartmann, *op. cit.*, p. 247.

⁴ Nancy Sherman, *op. cit.*, p. 453. Vezi și G. W. F. Hegel, *Enciclopedia științelor filosofice. Logica*, ed. cit., p. 170.

⁵ G. W. F. Hegel, *Enciclopedia științelor filosofice. Logica*, ed. cit., p. 170.

institui limita, ca determinare calitativă a ceva. Există, din păcate, o seamă de neînțelegeri ale acestui concept al limitei, care se datorează și ignorării semnificației pe care o are categoria negației. Din acest punct de vedere Hegel atrage atenția asupra necesității de a diferenția între limită în sens calitativ și limită în sens cantitativ⁶. Cea de a doua ar fi mai potrivit să fie numită margine. Limita calitativă este chiar determinația oricărui lucru, natura sa. În mod evident, limita este aceea care asertează și ceea ce lucrul nu este, dar aceasta nu în sensul unor termeni corelativi. De pildă, „om” este o limită, o determinare calitativă. Dar aceasta nu înseamnă că acest termen ar desemna o mulțime de individuali și ar exclude o altă mulțime de individuali. Aceasta este semnificația cantitativă a limitei. În sens cantitativ, limita ar fi numai o determinare care ține de sfera unui concept. Hegel se referă, însă, la o determinație care ține de conținut. În această situație, limita nu este decât negația care stabilește calitatea lucrului. În conceptul limitei, însă, este conținută atât natura obiectului dată ca negație (orice determinare a unui obiect, de pildă în ceea ce privește natura sa de cal, scaun, carte etc.), cât și negarea acestei naturi (negația negației). În termenii lui Hegel, limita străbate întregul lucru al cărei limită este, și îl determină atât ca fiind ceea ce este, cât și ca nefiind ceea ce nu este. Determinarea lucrului ca atare se face prin fixarea lui ca fiind ceva, deci prin faptul că natura sa neagă ceea ce lucrul nu este sau, mai precis, neagă ceea ce lucrul este în mod nemijlocit, la nivelul identității. Hegel folosește aici, efectiv, tot structura logicii clasice, negația având rolul diferenței specifice. Astfel, determinarea unei noțiuni se face prin genul său proxim și diferența specifică. În mod nemijlocit, la nivelul identității, de pildă, un om este o vietate. Dar vietate este și calul. Atunci determinația umanității este dată printr-o diferență specifică, de exemplu prin raționalitate. Această determinație, sau negație a naturii nemijlocite a umanității, adică negația faptului că omul este doar vietate, „străbate” întregul concept al omului iar puterea ei fundamentală este tocmai aceea de a nega ceea ce omul nu este. Prin urmare, negația este aceea care suprimă identitatea nemijlocită a speciilor în gen și le diferențiază pe acestea. Există, însă, un aspect care particularizează conceptul hegelian de negație: caracterul său pozitiv. Mai exact, natura nemijlocită a obiectului este negativă, abstractă, în vreme ce natura sa pozitivă este concretă. De pildă, în exemplul dat mai sus, genul „vietate”, raportat la „om” și „cal”, ar trebui considerat ca ținând de identitate, de pozitivul celor două concepte. Pentru Hegel, „vietate” este abstract și neagă natura determinată de „om” și „cal”. Determinarea concretă a naturii de „om” se face tocmai prin negarea acestei negații inițiale, adică prin negarea naturii de „vietate”, deci prin dubla negație. Cu alte cuvinte, a căuta un pozitiv la Hegel este cu totul greșit, puterea absolută fiind tocmai cea a negativului⁷ (aceasta este caracteristica prin care Hegel se delimitează clar de concepția lui Spinoza – care reducea totul la pozitivitatea substanței – despre care considera că s-a oprit exact acolo unde trebuia să înceapă). Lucrul apare cu atât mai clar la începutul logicii, unde ființa este dată ca nemijlocitul nedeterminat, lipsit de orice fel de diferență. Acesta este, de fapt, genul suprem al

⁶ *Ibidem*, p. 171.

⁷ Din nou, Nancy Sherman acordă o prea mare valoare pozitivului. *Vezi op. cit.*, p. 453-454.

lui Platon, dar nu este pus ca un pozitiv, ci ca un negativ. Aceasta deoarece Hegel a intuit faptul că, dacă ființa pură ar fi fost un pozitiv, el nu ar mai fi putut depăși poziția lui Parmenide. Din acest motiv, Hegel fixează ființa ca *nedeterminat*, ca negație a oricărei determinații⁸, ca vid pur (pentru Parmenide, ființa era plinătate, nu vid⁹).

Aceasta este semnificația negației, operantă în cadrul sistemului în care, prin metoda dialecticii triadice, mișcarea se realizează urmând structura teză-antiteză-sinteză. Problema care se ridică, în acest context, este legată de modul în care se realizează, structural, acest tip de sinteze într-un al treilea concept. Astfel, dacă noțiunile de ființă și nimic – și acest lucru va fi valabil pentru toate triadele din logica lui Hegel – sunt luate ca noțiuni reciproc exclusive, dar alcătuind împreună un gen, atunci ar exista tentația de a spune că Hegel nu face mai mult decât să meargă de la specie la gen: sinteza celor două noțiuni contradictorii este realizată într-o noțiune de mai mare generalitate. De exemplu, ființa și nimicul în genul lor, devenirea. Aceasta deoarece două specii ale aceluiași gen, deși incompatibile datorită diferențelor specifice care impun excluziunea reciprocă, la nivelul genului sunt în identitate¹⁰. Totuși, analogia cu logica clasică pare a fi cam grăbită, în primul rând pentru că este evitată contradicția, nu depășită, și în al doilea rând pentru că această manieră de a uni speciile în gen reprezintă, de fapt, o deplasare către noțiuni din ce în ce mai abstracte¹¹. Ori, dimpotrivă, pretenția lui Hegel este tocmai de a determina din ce în ce mai mult și mai precis ideea logică, până la momentul ajungerii la plinătatea determinației, și anume la ideea absolută. De altfel, metoda dialectică ar putea fi considerată o metodă de expunere a ideii logice care se bazează pe faptul că fiecare determinație conceptuală sau categorie conține în sine o contradicție nerezolvată și solicită trecerea la o altă determinație, până la momentul ajungerii la ideea absolută, în cadrul căreia toate aceste contradicții au fost depășite¹². Oricum, această manieră de a proceda aduce aminte de metoda dihotomică a lui Platon, din *Sofistul*, sau, mai exact, de inversa ei. Totuși, Platon încearcă să ajungă la o mai clară determinare a unei noțiuni prin eliminarea a ceea ce o neagă, a noțiunii contradictorii, deci nu prin sinteze. Reversul este că noțiunile contradictorii pot fi unite în genul lor, dar efectul fiind pierderea particularității și deplasarea către o generalitate și mai abstractă, cum s-a precizat mai sus. Prin urmare, metoda dialectică nu este doar o reluare a unui procedeu din logica clasică, ci o procedură specifică unui alt tip de logică. În cadrul ei conceptul-sinteză este și mai concret, și mai general decât cele două concepte din care a rezultat. Evident, nu se poate contesta că reversul metodei dihotomice platoniciene – adică reducerea speciilor la gen – reprezintă o manieră dialectică de a vedea lucrurile; teza lucrării de față este numai că Hegel nu a procedat astfel, ci a utilizat un alt tip de dialectică. Aceasta se apropie mai mult de ideea relației între genurile supreme de la Platon, cu alte cuvinte de ideea reconstrucției sistemului logicii prin recursul la relațiile

⁸ G. W. F. Hegel, *Știința logicii*, ed. cit., p. 63-64.

⁹ „ființa [...] e acum laolaltă, [...] toată e plină de ființă [...] e în întregime continuă [...] Căci nimic nu este, nici nu va fi, afară de ființă, câtă vreme Soarta a constrâns-o să fie întreagă și nemișcată”, *Filosofia greacă până la Platon*, Ed. Științifică, București, 1979, vol. I, p. a II-a, p. 235-236.

¹⁰ *Ibidem*, 249.

¹¹ *Loc. cit.*

¹² Michael Forster, *op. cit.*, p. 132.

intercategoriale¹³. De fapt, Platon sesizează în cadrul acestei discuții dificultăți pe care Hegel încearcă să le soluționeze – chiar dacă nu face referire în mod explicit la Platon – prin folosirea propriei sale metode dialectice. Specificitatea acestei metode constă în faptul că Hegel, analizând procesul ideii, ajunge la concluzia că încercarea de a identifica ceea ce este esențial în lucruri prin intermediul diferențierii dihotomice a acestora conduce la contradicții sau la ceea ce s-ar numi astăzi paradexe¹⁴. Astfel, mai ales în partea a doua a *Științei logicii*, în *Teoria esenței*¹⁵, fiecare moment al procesului ideii se caracterizează prin necesitatea reflectării în altul, în ceea ce este opusul său (sau contradictoriul, dacă se ține cont de faptul că Hegel identifică ontologia cu logica); prin urmare, nici un astfel de moment nu poate să reziste prin sine, apariția unei contradicții interioare fiind absolut inevitabilă, la fel cum este și necesitatea de a identifica o rezolvare a respectivelor conflicte între momentele ideii¹⁶.

Iese în evidență semnificația pe care Hegel o acordă, cu această ocazie, contradicției, care nu este o simplă relație de excluziune reciprocă între două judecăți, ci rezultatul unei dezvoltări a ideii, rezultat care izvorăște din determinațiile conceptuale însele. Orice tranziție care se realizează în logica lui Hegel depinde, în totalitatea sa, de ideea de contradicție sau „negație determinată”¹⁷. Oricum, există mulți exegeți care au considerat că sistemul hegelian se bazează tocmai pe încălcarea legii contradicției; ceea ce este numai parțial adevărat. Aceasta deoarece este adevărat că există o dependență, dar este la fel de adevărat că Hegel caută reconcilierea acestor contradicții în concepte superioare care să nu se prăbușească datorită propriei inconsistente¹⁸. Nu trebuie scăpat din vedere faptul că unul dintre principalele motive pentru care se produce progresul determinațiilor în logică este faptul că, pe rând, aceste determinații se văd prinse în contradicții din care nu pot scăpa prin sine. Prin urmare, tocmai ideea consistenței este urmărită de Hegel: orice contradicție este suprimată în procesul dezvoltării ideii; tot ceea ce intenționează Hegel să arate este că aceste contradicții au un caracter inevitabil¹⁹ atâta vreme cât ideea nu a ajuns la forma ei perfectă, și anume spiritul absolut.

Neînțelegerile privitoare la natura contradicției în logica lui Hegel abundă în scrierile celor care au repudiat concepția filosofului german. Astfel, unii autori au considerat că este vorba despre predicate opuse care se aplică aceluiași subiect; alții, dând logicii hegeliene o nuanță ontologică prea pronunțată, au vorbit despre tendințe opuse²⁰; sau, contradicția ar însemna eșecul unei determinații de a realiza

¹³ Klaus Hartmann, *op. cit.*, p. 251.

¹⁴ John W. Burbidge, *Hegel's Conception of Logic*, în *The Cambridge Companion to Hegel*, ed. cit., p. 90.

¹⁵ Dacă prima parte a logicii lui Hegel poate fi numită parmenidiană, atunci a doua este, cu siguranță, de inspirație platonice.

¹⁶ John W. Burbidge, *Hegel's Conception of Logic*, în *The Cambridge Companion to Hegel*, ed. cit., p. 90.

¹⁷ Robert B. Pippin, *Hegel's Metaphysics and the Problem of Contradiction*, în Robert Stern (editor), *op. cit.*, p. 384.

¹⁸ J. Ellis McTaggart, *op. cit.*, p. 67.

¹⁹ *Loc. cit.*

²⁰ J. N. Findlay consideră că nu este vorba despre două judecăți contradictorii, dar că utilizarea contradicției este un fel de expresia a *tendințelor* opuse care există atât în natură, cât și în gândire. Vezi *op. cit.*, p. 77.

scopul său, și anume absoluta cuprindere a obiectului în subiect²¹. Se pare că, din nou, pentru a înțelege ceea ce intenționează Hegel să spună, trebuie să se înțeleagă altceva decât spune el în fapt. Pentru că, deși se referă la contradicție și plasează dialectica sa în continuarea celei socratice, platoniciene și kantiene, este clar că nu înțelege prin contradicție același lucru ca predecesorii săi²². În primul rând, Hegel nu se referă la afirmarea unor judecăți contradictorii despre una și aceeași realitate dată, ci la judecăți sau concepte care sunt în sine contradictorii. Prin urmare, a spune că „A este B” se contrazice cu „A nu este B”, A fiind o realitate dată, reprezintă o contradicție în sens obișnuit, dar a spune că X este în sine contradictoriu, X fiind un concept (cu semnificația hegeliană) este cu totul altceva: concepțiile despre realitate sunt în sine contradictorii. O astfel de interpretare nu ar fi, însă, în principiu suficientă: Hegel o respinge explicit, atunci când se referă la antinomiile kantiene, de care nu ar fi vinovat lucrul-în-sine, ci tocmai gândirea care încearcă să îl prindă în concepte care nu i se potrivesc²³. Totuși, el acceptă această semnificație a contradicției, dar o recunoaște numai în ceea ce privește formele intelectului: „cauza acestui fel de a vedea, devenit general, trebuie căutată în recunoașterea conflictului necesar al determinațiilor intelectului între ele însele”²⁴. Cu alte cuvinte, gândirea este în sine contradictorie, dar această contradicție este rea numai în cazul intelectului care nu recunoaște necesitatea ei și nu își asumă sarcina de a depăși această contradicție. Unicul reproș pe care Hegel îl îndreaptă spre conceptele intelectului este acela că nu recunosc o contradicție acolo unde aceasta, de fapt, apare. Exemplul cel mai concludent este acela al vechii metafizici, ale cărei concepte se voiau lipsite de contradicție: acesta este și motivul pentru care Hegel caută un alt fel de categorii, care să aducă un nou tip de unitate conceptuală²⁵. Desigur, privite din punctul de vedere al intelectului, aceste noi concepte sunt contradictorii (sau, cum ar spune, probabil, Hegel, au aparența contradicției), ceea ce nu dovedește decât caracterul îngust al gândirii intelective²⁶. Scopul acestor categorii nu este, însă, de a infirma valoarea principiului non-contradicției, ci de a depăși modul în care intelectul fixează propriile sale concepte prin acest principiu²⁷, arătând că, de fapt, conceptele filosofice presupun o sinteză a contrariilor. Pe de altă parte, se poate considera că este firesc pentru orice idee abstractă (în sensul de idee logică) să fie auto-contradictorie: fiind abstractă, orice idee este altceva decât lucrul la care se referă, deși ar trebui să fie chiar esența acelui lucru, identitatea sa. Totuși, acest lucru nu ar mai fi valabil și despre ideea absolută, care ar trebui și ea să fie prinsă într-o astfel de contradicție, ceea ce, la Hegel, nu se petrece: în ideea absolută,

²¹ Michael Forster, *op. cit.*, p. 141. Acest exeget american al operei lui Hegel consideră ca toate aceste caracterizări ale contradicției își au un temei în scrierile lui Hegel, dar nu sunt exhaustive.

²² *Loc. cit.*. Vezi și Alexandru Surdu, *Hegel – Considerații metodologice și logica obiectivă*, în *Filosofia modernă*, ed. cit., p. 167.

²³ G. W. F. Hegel, *Enciclopedia științelor filosofice. Logica*, ed. cit., p. 111. Vezi și Michael Forster, *op. cit.*, p. 142.

²⁴ G. W. F. Hegel, *Știința logicii*, ed. cit., p. 28.

²⁵ George di Giovanini, *Reflection and Contradiction: A Commentary on Some Passages of Hegel's Science of Logic*, în Robert Stern (editor), *op. cit.*, p. 356-357.

²⁶ *Ibidem*, p. 357.

²⁷ J. N. Findlay consideră că numai intelectul se simte amenințat de contradicție, din perspectiva acestuia orice sistem contradictoriu anulându-se prin sine. Vezi *op. cit.*, p. 76.

gândirea, ca formă, se reunește cu gândirea pusă drept conținut, aceasta în condițiile în care logica este definită de Hegel drept o știință ce are drept conținut sau obiect gândirea ca atare²⁸. În plus, păcatul de care se fac vinovate celelalte concepții este, potrivit lui Hegel, tocmai conceperea obiectului științei ca diferit de conceptele sale, exact ceea ce, la nivelul ideii absolute, nu se mai petrece. În acest context, nu i se poate reproșa lui Hegel că face afirmații contradictorii despre realitate, din vreme ce el nu propune un punct de vedere care să ia realitatea ca fiind ceva dat, fixat, căreia gândirea să i se aplice în mod exterior. În mod evident, nu este vorba despre vreo identitate a subiectivului (gândirea) cu obiectivul (realitatea) – pe care Hegel o respinge atunci când îl critică pe Schelling, în chiar *Prefața Fenomenologiei spiritului*, această critică reprezentând, de fapt, și motivul pentru care prietenia dintre cei doi ia sfârșit – ci despre faptul că o perspectivă în cadrul căreia gândirea pune ceva ca fiind obiectiv și pe sine ca fiind subiectivul este condamnată la contradicție. Aceasta deoarece în logică, în nici un caz nu putea fi vorba despre realitate în sensul tare al termenului, de ansamblu al obiectelor date în intuiție, din vreme ce este vorba despre *logică*, știința gândirii. Deci, o perspectivă logică este în sine contradictorie tocmai pentru că stipulează separația între determinația obiectivității și cea a subiectivității, fără a face nici un fel de referire la realitatea dată în intuiție. Contradicția va reveni, astfel, tot gândirii, dar ea nu va constitui un motiv pentru respingerea vreunei determinații (cum se întâmplase la Kant cu antinomiile, care duc chiar la respingerea valențelor cognitive ale rațiunii, nu numai la respingerea unor determinații ale acesteia), ci tocmai o afirmare hotărâtă a acesteia. De fapt, una dintre sarcinile pe care și le asumă Hegel este exact aceea de a scoate la iveală contradicțiile și de a arăta că ele sunt necesare și că rațiunea trebuie să le depășească²⁹. Deși, pentru Hegel, această contradicție originară în care este prinsă rațiunea este un element absolut fundamental, totuși, chiar unii dintre exegeții săi consideră că este greu de crezut că noțiunile și categoriile de bază ale gândirii sunt captive ale acestei contradicții³⁰. Totuși, ca mai sus, Hegel se plasează într-o lungă tradiție a dialecticii, care pleacă de la Parmenide – gânditorul care inspiră capitolul *Științei logicii* despre *nimic*, de fapt despre incoerența acestei determinații a nimicului – trece pe la Socrate, Platon și Kant³¹ și nu se sfiește să afirme că lucrurile stau chiar astfel. Dar sensul pe care pare Hegel să îl acorde contradicției este cu totul altul: aceasta nu este nici o contradicție între două conținuturi determinate, ca în cazul contradicției dintre judecăți la Aristotel sau Kant; nu este nici o contradicție între două determinații formale, abstracte ale gândirii, cum este cazul la Parmenide sau chiar în *Parmenide* al lui Platon. Contradicția, luată într-un anumit sens, este între formă și conținut, este inadecvarea formei la conținutul său, aspect care va fi tratat ulterior.

Oricum, din vreme ce spune despre contradicție că este motorul oricărei evoluții, Hegel este practic constrâns să susțină că aceasta afectează toate categoriile și

²⁸ G. W. F. Hegel, *Știința logicii*, ed. cit., p. 26.

²⁹ Alexandru Surdu, *G. W. F. Hegel – Ideea de sistem și logica speculativă*, în *Filosofia modernă*, ed. cit., p. 164.

³⁰ Michael Forster, *op. cit.*, p. 149.

³¹ *Ibidem*, p. 150.

conceptele de care gândirea dispune³². Ceea ce ar conduce la concluzia că sub nici un motiv contradicțiile nu trebuie evitate sau considerate numai aparente, așa cum ar trebui să se procedeze din perspectiva intelectului³³; dimpotrivă, contradicția trebuie luată ca atare, în sensul cel mai tare. Astfel, orice posibilitate a intelectului de a interveni și a elimina contradicțiile este eliminată, mai cu seamă că Hegel nu ar fi acceptat niciodată ca, până la urmă, adevărul să fie dat într-o manieră unilaterală, prin fixarea de partea unei singure determinații, așa cum s-ar fi petrecut din perspectiva intelectului. Contradicția suprimată de către intelect este reinstăuită cu ajutorul dialecticii de așa manieră încât conceptele solicită completarea prin contradictoriile lor (prin antiteze), fără de care ar fi complet lipsite de sens³⁴. Desigur, intelectul poate să funcționeze mai departe, din vreme ce contradicția nu se impune la niveluri obișnuite ale realității. Cu alte cuvinte, Hegel nu intenționează să arate că dialectica trebuie folosită peste tot și în orice context; atâta vreme cât se rămâne la un nivel obișnuit al înțelegerii, modelele propuse de intelect vor funcționa. Dar, dacă se trece dincolo de simpla valoare funcțională a cunoștințelor, contradicția este de neocolit.

Acesta este, însă, contextul general de utilizare a conceptului contradicției în cadrul logicii. Despre contradicție ca atare, ca moment al gândirii, Hegel tratează, însă, în teoria esenței, laolaltă cu identitatea și diferența. Dat fiind faptul că, din punct de vedere strict logic, structura care intră în discuție în cadrul acestei părți a sistemului logicii este aceea a judecății – subiect-predicat – ar fi posibilă o interpretare a conceptului contradicției ca excluziune reciprocă între două judecăți determinate. Acest lucru ar aduce cu sine un risc însemnat, pentru că Hegel nu este nicăieri în logica sa interesat să expună o teorie a contradicției pe care, apoi, să o aplice unor conținuturi oarecare, ci intenționează să dezvăluie natura și originea contradicției în chiar procesul logic. Deci, nu ar fi vorba despre a prezenta structura contradicției, ci, mai degrabă, despre a înfățișa contradicția ca moment al dezvoltării ideii logice; în mod evident, acest proces se poate reduce la un ansamblu de propoziții contradictorii care, printr-un fel de intervenție misterioasă, sunt sintetizate într-o a treia propoziție care le cuprinde pe cele două. Numai că semnificația contradicției ar fi pur și simplu redusă la aceea formală; ceea ce Hegel a repudiat pe întreg parcursul logicii sale.

O primă justificare a tratării contradicției în capitolul despre esență este dată prin faptul că, spre deosebire de doctrina ființei, în această situație trebuie să se facă o diferență clară între ceea ce este esențial și ceea ce este neesențial³⁵. Astfel, dacă la nivelul teoriei ființei se regăsesc determinațiile puse ca imediate, ca simple presupuneri (concept cu semnificație specială, tratată puțin mai sus), esența urmărește o punere determinată a ideii sau, mai exact, un răspuns la întrebarea „ce este?”, deci o încercare de a spune ceea ce este în mod substanțial ceva, nu numai o simplă

³² J. N. Findlay, *op. cit.*, p. 76.

³³ Dar nici nu este vorba despre dorința deliberată a lui Hegel de a fi contraintuitiv sau de a nega principiul non-contradicției. Vezi și Walter Kaufmann, *op. cit.*, p. 181-182.

³⁴ J. N. Findlay, *op. cit.*, p. 78.

³⁵ Robert. B. Pippin, *op. cit.*, p. 386.

afirmare a faptului că ceva este³⁶. Dacă lucrurile stau astfel, o primă semnificație a contradicției este legată de această idee a reflectării în altul a ceea ce, în teoria sau doctrina ființei, era dat pur și simplu, nemijlocit, prin simpla stipulare a unei ipoteze (presupuneri). În această situație, tratarea contradicției în capitolul despre esență nu se legitimează prin simplul fapt că aceasta s-ar reduce la excludiunea între două judecăți – doctrina esenței fiind redusă, în acest context, doar la o teorie a judecății – ci tocmai prin faptul că aici este presupusă determinarea a ceea ce este aparent prin ceva ce îl neagă, fiind substanțial. Ar fi fost imposibilă tratarea contradicției (nu utilizarea, ci tratarea ei ca un concept fixat, adică deducerea ei!) în teoria ființei, deoarece acolo excluderea reciprocă a determinațiilor se înfăptuia prin dispariția unei determinații în alta: deci, unul dintre momentele contradicției era suprimat, iar o determinație nu se fixa pe sine prin altul, ci se pierdea în altul. Prin urmare, nu se putea vorbi de două momente determinate, fixate ferm, care să se nege reciproc, ca în cazul esenței. Astfel, la nivelul teoriei esenței, aparența (adică ceea ce era dat nemijlocit, ființa) este negată ca aparență, pentru a fi pusă ca esență. Aceasta este o semnificație a contradicției, și anume negarea nemijlocirii și punerea obiectului ca reflectare, deci ca aparență care are dincolo de ea o esență. Pentru moment este clar că această semnificație a contradicției nu are mai nimic în comun cu semnificația excluderii reciproce a două judecăți sau a două predicate care se spun despre același subiect. Totuși, există un element comun, cel puțin în primă instanță: ideea unui substrat care primește determinațiile esențiale. Astfel, structura subiect-predicat presupune, pe de o parte, ideea unui subiect dat ca ființă, în mod abstract, nemijlocit. Subiectul este substratul pus numai abstract, ca formă care urmează să primească determinații esențiale doar prin intermediul predicatului. Subiectul este pre-supus (ipoteză – *hypo-thesis*, punere sub) ca ființă, nemijlocit, iar predicatul îl pune ca esență, reflectat, deci ca fiind ceea ce este. În acest context este just recursul la semnificația aristotelică a esenței, ca ființă trecută – *to ti en einai* – deci care nu mai poate cădea sub accidentalitatea și contingenta pe care le aduce cu sine timpul. Deși conceptul esenței este legat de contingență, prin faptul că esențialul este mereu raportat la un neesențial, și presupune mișcarea în timp și transformarea neesențialului³⁷, esența este ceva fixat în eternitate, dată în limba germană prin participiul verbului „a fi”, *gewesen*³⁸. Ceea ce, din punctul de vedere al contradicției, înseamnă că determinația esențială nu numai că neagă caracterul nemijlocit al ființei, ci și accidentalitatea și contingenta (pe care le prezervă tocmai pentru că le neagă, tocmai pentru că se fixează numai prin raportare la schimbarea a ceea ce este neesențial: esența este esență numai întrucât neagă aparența care depinde de ea; altfel, și esența și aparența s-ar prăbuși în nedeterminare)³⁹; prin urmare, este vorba despre faptul că pozitivul obiectului, la nivelul esenței, nu poate fi dat decât prin recursul la contradicție și, implicit, la dialectică.

³⁶ *Loc cit.*

³⁷ Joseph. C. Flay, *op. cit.*, p. 405.

³⁸ Robert. B. Pippin, *op. cit.*, p. 386.

³⁹ Joseph. C. Flay, *op. cit.*, p. 405.

Deși păstrează semnificația aristotelică a esenței, Hegel nu poate fi acuzat că introduce în logică determinația temporalității, așa cum fac unii comentatori⁴⁰. Această determinație are locul său în *Filosofia naturii* și nu are nici un fel de efect asupra determinației aparenței. Semnificația caracterului disparent al aparenței este una de natură ontologică: nu este vorba despre faptul că un obiect determinat, finit, se modifică în timp, dar rămâne el însuși, ci despre faptul că conceptul aparenței este de așa natură încât aceasta poate fi dată în gândire numai prin esență. Lucru de altfel evident dacă se are în vedere faptul că, pe de o parte, trecerea determinațiilor de ordinul ființei una în cealaltă se face instantaneu, dar la nivel logic, în sensul unei imposibilități de a fixa sensul fără a pierde determinația și a ajunge imediat la contrara ei (vezi mai sus), iar, pe de altă parte, că schimbarea, iar nu timpul este cea în discuție. Ori, conceptul schimbării nu presupune, în cazul logicii, temporalitatea⁴¹. O judecată este un act instantaneu al gândirii, nu este actul psihologic al judecării; abia acesta din urmă se petrece în timp. Determinarea unui subiect prin predicatul său se face în timp la nivelul judecării sau la nivelul limbajului, nu la nivel logic. O interpretare în termenii temporalității a conceptelor hegeliene de trecere, reflectare în altul și dezvoltare ar transforma chiar logica într-o filosofie a naturii.

Pe lângă aceste aspecte, este important și faptul că în cadrul teoriei esenței, discuția despre contradicție apare în prima secțiune⁴², *Esența ca reflectare în ea însăși*. În cadrul acestei secțiuni este cuprins și capitolul *Esențialitățile sau determinațiile de reflectare*, a cărei a treia parte poartă chiar titlul *Contradicția*. Celelalte două părți ale acestui capitol sunt, cum s-a văzut mai sus, identitatea și diferența. Situația aceasta se explică prin modul în care Hegel a înțeles să trateze această problemă a relației dintre aparență și esență. Astfel, identitatea și diferența sunt date, în contradicție, ca identitate și diferență a aparenței și esenței. Momentul identității este reprezentat de nemijlocirea a ceea ce este dat ca ființă, iar momentul diferenței este dat de caracterul disparent al acestei ființe nemijlocite. Mai precis, ceea ce este, ființa, este pusă ca presupuziție, ca identitate abstractă, ca substrat formal. Dar această identitate, ca atare, este disparentă, nu poate sta prin sine, ci numai prin esență⁴³. Deci, ceea ce este dat în mod nemijlocit nu este ceea ce este, ci este un altul, și anume esența, determinația stabilă. Contradicția este sinteza în care aparența, ceea ce era dat nemijlocit, care se pierde datorită faptului că nu poate persista prin sine, este pusă ca fiind esența. Din punctul de vedere al structurii, contradicția se menține în forma de tip judicativ, în care subiectul este pus ca ființă, dar nu numai ca identitate cu sine, nemijlocit, ci și ca diferență cu sine; diferența nu este doar o diferență între subiect și predicat (aceasta este doar conceptul alterității).

⁴⁰ *Loc cit.* Flay comite această eroare, deși este foarte clar că Hegel, în discuția despre aparență și esență, folosește forma logică a judecării (sau o formă de tip judicativ) în sensul că predicatul ca substanțial se spune despre un subiect care nu este, prin sine, nimic (este de ordinul nemijlocirii, al ființei, este disparent).

⁴¹ Pentru argumentarea acestei idei vezi Pierre-Jean Labarrière, *Le concept hegelien*, în *Hegeliana*, ed. cit., p. 76-77.

⁴² Vezi G. W. F. Hegel, *Știința logicii*, ed. cit., *Cuprins*, p. 855. Structura este puțin diferită în *Enciclopedia științelor filosofice. Logica*.

⁴³ Robert. B. Pippin, *op. cit.*, p. 388.

Diferența apare în structura judecății ca atare, în momentul în care este pus și predicatul și acesta este legat prin copulă de subiect. Existența predicatului arată că subiectul, pus ca nemijlocit, ca ființă, nu poate să fie el însuși, să persiste prin el însuși (ca mai sus). Prin urmare, contradicția nu este între subiect și predicat, ci în structura judecății (sau a formei de tip judicativ): judecata ca atare este posibilă numai întrucât apare contradicția între subiectul ca identic cu sine și subiectul ca diferit de sine, contradicție ce apare numai prin punerea predicatului ca esență a subiectului.

Din punct de vedere logic, însă, problema se poate pune și în termenii logicii clasice. Astfel, dacă o anume determinație a ideii care ține de momentul esenței este pusă ca atare, ea este pusă sub forma esenței, deci reflectată în sine, nu sub forma ființei, simplu nemijlocită. Din punct de vedere logic, această determinație ia forma judecății, mai precis a judecății „A este A”. Aceasta deoarece nu mai poate fi vorba, ca în cazul teoriei ființei, de simpla asertare a identității cu sine a lui A, deci de „A=A”, care ar fi fost o simplă identitate. În cazul esenței este vorba despre determinații reflectate în sine, deci de forma judecății, în care esența subiectului este dată de predicat. Astfel, în judecata „A este A”, A este pus și ca subiect, și ca predicat. Totuși, din punct de vedere hegelian, această judecată conține în sine o contradicție chiar între forma și conținutul ei. Aceasta deoarece forma este cea a judecății, iar în judecată, pentru ca predicatul să fixeze o esență a subiectului, el trebuie să spună un diferit despre subiect, și nu să spună subiectul însuși, pentru că atunci s-ar recădea, la nivelul conținutului, în judecata de identitate. Aceasta deoarece, dacă nu se ține cont de forma lui „A este A” – adică dacă nu se ține cont de copulă – de fapt, această judecată, din punct de vedere al conținutului, asertează exact același lucru ca și „A=A”. Diferența fiind între cele două forme. Mai exact, în „A este A” există o tensiune nerezolvată între formă și conținut, ceea ce îi va permite lui Hegel să constate existența unei contradicții interioare la nivelul esenței, care se cere rezolvată. Astfel, apare judecata „A este B”, care, din punctul de vedere al conținutului este adecvată – în sensul că este o judecată în care predicatul spune un diferit despre subiect – dar este în sine contradictorie, din vreme ce A este pus ca identic cu un altul. Că acest lucru se petrece este de la sine evident, din moment ce judecata asertează că esența lui A (deci implicit ceea ce dă identitatea lui A) este B. Acestea ar fi cele două momente ale procesului ideii la nivelul esenței, ambele la fel de parțiale. Evident, problema este aici una de formă, nu de conținut, deoarece tocmai forma judecății pe care o folosește Hegel este cea răspunzătoare de contradicție. Pe de altă parte, contradicția nu este doar între două judecăți formale, ci în aceeași judecată: același conținut care se pune pe sine, A, este mai întâi de forma „A este A” care se dovedește a fi eronată pentru că forma asertează un conținut care este opus ei, și anume asertează „A=A”; mai apoi, același conținut, A, se pune pe sine în forma „A este $\sim A$ ”, unde $\sim A$ este luat ca B (doar din rațiuni de notație, pentru a nu crea confuzii; de fapt, pentru Hegel este vorba chiar de $\sim A$), acesta fiind chiar contradictoriu. Problema nu este a metodei hegeliene, ci a momentului esenței ca atare, care duce la contradicție și paradox⁴⁴. Oricum, este evident că Hegel nu se referă numai la simpla contradicție formală

⁴⁴ *Loc. cit.*

între două judecăți în care se asertează despre un același subiect două predicate contradictorii. Dacă procesul ideii este redus la forma sa se ajunge și aici, dar Hegel este interesat de originea acestor contradicții. Oricum, structura generală a metodei dialectice presupune, mai întâi, fixarea unui concept numai ca formă: este pus A , care este lipsit de un conținut ca atare, fiind doar abstract. A trebuie apoi, determinat. El are forma conceptului, dar nu are un conținut, deci nu este concret. A va fi determinat prin ceva care îl limitează, îl precizează. Deci, printr-un $\sim A$. Deci, A este fixat ca $\sim A$, din vreme ce negația este aceea care determină, care circumscrie pe A . Aici apare forma judecății: A primește un conținut, deci subiectul A este determinat prin predicatul său $\sim A$, dar unitatea lor este exterioară și arbitrară, în sensul că, pe de o parte, nu se arată necesitatea acestei unități, iar, pe de altă parte, $\sim A$ este, la rândul său, nedeterminat. Unitatea lor ia forma silogismului, în care unitatea celor două își vedește necesitatea. Evident, problema care rămâne este dacă Hegel înțelege prin concept (noțiune), judecată și silogism exact același lucru ca în logica clasică, aspect asupra căruia se va reveni ulterior. Pentru moment se impune constatarea că acestea sunt, efectiv, cele trei momente ale metodei hegeliene: teză, antiteză și sinteză. Eroarea cea mai gravă ar fi interpretarea strict schematică a acestora. Astfel, dacă momentul tezei poate fi redat simbolic prin A , ar fi eronat ca, indiferent de situație, momentul antitezei să fie redat prin $\sim A$. De pildă, structura logicii, pe capitole, este *Teoria ființei*, *Teoria esenței* și *Teoria conceptului*. Evident, ființa, esența și conceptul alcătuiesc o „mare triadă”⁴⁵, iar esența este negare a nemijlocirii ființei, însă esența nu este un $\sim A$. Dimpotrivă, la nivelul esenței ideea este în sine divizată având, din punct de vedere logic, forma judecății unde natura subiectului este dată de predicat. La fel, conceptul este sinteza celor două și are forma logică a silogismului (sub rezerva mai sus precizată), dar nu este o simplă conjuncție a lui A cu $\sim A$. De altfel, reproșurile aduse metodei hegeliene că ar da naștere la contradicții care o fac de neutilizat⁴⁶ pornesc de la această schematizare care aduce prea mult aminte de logica matematică actuală și are prea puține în comun cu logica speculativă sau cu logica clasică.

Una dintre aceste critici, probabil cea mai radicală, se referă la o confuzie pe care Hegel ar fi făcut-o între „a fi” ca identitate și „a fi” ca predicție⁴⁷. Astfel, într-o judecată „ A este B ”, un universal, B este predicat despre un particular A . Pretenția lui Hegel ar fi aceea ca judecata să fie de forma „ $A=B$ ”; numai așa momentul contradicției invocat de el ar apărea efectiv. De fapt, nici măcar din punctul de vedere al judecății clasice lucrurile nu stau așa cum spun criticii lui Hegel, pentru că atunci acesta ar fi fost obligat să se rezume la judecățile de identitate de tipul „ $A=A$ ”, ceea ce nu se întâmplă de fapt. Oricum, important este faptul că o judecată felul „ A este B ” este posibilă numai întrucât se afirmă, într-un fel, și o identitate între A și B . Identitatea nu se afirmă însă tautologic, ca în „ A este

⁴⁵ Vezi, Eugène Fleischmann, *op. cit.*, p. 39.

⁴⁶ Vezi mai sus.

⁴⁷ Critica apare la Bertrand Russell, în *Logic as the Essence of Philosophy*. Vezi și Robert B. Pippin, *op. cit.*, p. 393.

A” (se putea, la fel de bine, scrie „A=A”, pentru că înseamnă exact același lucru dacă „este” este luat numai ca identitate), ci în mod dialectic, și ca diferență a lui A și B. Apare, însă, la acest nivel o dificultate semnificativă: în cazul în care judecata este, totuși, predicativă, este obligatoriu un angajament metafizic. Deci, subiectul A ar trebui să stea pentru un substrat formal, incognoscibil, care poate fi dat numai prin trăsăturile exprimate de predicatul B; ceea ce, criticând vechea metafizică, Hegel respinsese. Mai mult chiar, în tentativa de a depăși poziția kantiană, Hegel respinsese și ideea unui lucru-în-sine kantian, care nu putea fi în nici un fel cunoscut, ale cărui trăsături erau numai transcendental subiective⁴⁸: acel substrat, pus ca un incognoscibil care putea fi, în cel mai bun caz, revelat, trebuia să se dovedească *cognoscibil* în filosofia lui Hegel⁴⁹. Prin urmare, punctul de vedere al esenței pare amenințat exact de ceea ce Hegel criticase la predecesorii săi. Totuși, Hegel reușește să depășească dificultatea, punând-o pe seama gândirii reflexive. Astfel, se pare că această dificultate este exact motivul pentru a nu rămâne la acest nivel al simplei reflexii în altul, deoarece atât din punct de vedere logic, cât și din punct de vedere ontologic subiectul nu poate fi epuizat în trăsăturile sale⁵⁰; astfel, pentru a prinde identitatea lui A ca subiect, orice tentativă este sortită eșecului dacă această identitate va fi dată în termeni reflexivi. Aceasta înseamnă că atât poziția vechii metafizici, cât și transcendentalismul kantian pot merge numai până la afirmarea unei tensiuni de nerezolvat între subiect și esența sa. Din punct de vedere logic, semnificația este aceea că adevărul nu poate fi dat în forma judecării, fiind necesară depășirea acestei forme care are în sine (datorită gândirii reflexive) în mod intrinsec, contradicția. Această situație este explicabilă în contextul mai larg al logicii hegeliene care, până la urmă, tinde să găsească forma absolută în care toate aceste contradicții sunt rezolvate: această formă nu este, cu siguranță, cea a judecării (de fapt, nu este de tip judicativ).

Date fiind aceste aspecte este de remarcat că meritul lui Hegel este de a fi scos la iveală, cu ajutorul noțiunii sale despre contradicție, tendința firească a conceptelor de a trece unele în altele, chiar în cele contrare sau contradictorii⁵¹. Este vorba, deci, despre o oarecare dinamică logică a conceptelor, care nu sunt pur și simplu stabilite univoc și pentru totdeauna, ci tind să se combine și să se precizeze unele prin celelalte. Desigur, acesta este rezultatul unei afinități de conținut al acestor concepte, toate fiind, într-un fel, expresii ale adevărului. Ceea ce înseamnă, din punct de vedere logic, că, în definiția sau stabilirea unui concept, trebuie să se țină seama de întreg sistemul din care acesta trebuie să facă parte (de altfel, Hegel afirmă nu o dată că adevărul este întregul).

⁴⁸ Robert B. Pippin, *op. cit.*, p. 394.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 395.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 394.

⁵¹ J. N. Findlay, *op. cit.*, p. 80.